

Anna Lebet-Minakowska
Muzeum Książąt Czartoryskich/Muzeum Narodowe w Krakowie
ORCID: 0000-0003-4991-0542

Z HISTORII KOLEKCJONERSTWA. ŻYDOWSKIE PODRÓŻE BIZNESOWE

Kolekcja judaików w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie jest imponująca, nie tylko ze względu na swoją liczebność i różnorodność, ale dlatego, że pochodzi z różnych regionów Polski w jej przedwojennych granicach. Finansowanie tych zakupów zawdzięczamy dotacji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które w latach 1935–1939 wyasygnowało grant na wzbogacenie kolekcji rzemiosła Muzeum Narodowego w Krakowie. Kluczową rolę w jej powstaniu odegrali Żydzi, handlarze obwoźni i starzyzną, mianujący się czasem „antykwariuszami”. Wszystkie takie zakupy udokumentowane są rachunkami i spisami wydatków, które dyrektor Muzeum Narodowego w Krakowie, Feliks Kopera, składał do MWRiOP w latach 30. XX wieku. Obecnie dokumenty te znajdują się w archiwach Muzeum Narodowego w Krakowie i Archiwum Miasta Krakowa. Kluczową rolę w pozyskiwaniu zabytków do kolekcji planowanego do utworzenia „działu judaików” odegrało kilka osób, o których warto w tym miejscu wspomnieć.

Jedną z takich osób, od której w latach 1935–1939 Muzeum Narodowe w Krakowie kupiło znaczną ilość judaików, stanowiących do dnia dzisiejszego trzon kolekcji żydowskiego rzemiosła artystycznego, był Szymon Rabinowicz. Gdy wracał ze swoich kupieckich wypraw, przywoził do Muzeum swoje zdobycze, jak wspominają starsi kustosze, zazwyczaj przynosił je w plecaku lub i przyjeżdżał furmanką i wówczas odbywały się „targi”. Biografia Szymona Rabinowicza długie lata była dla nas tajemnicą, jego pochodzenie, rodowód i wojenne losy były nieznane. Dopiero w roku 2018, po wielu latach poszukiwań, udało mi się je zrekonstruować¹.

Wędrowki Szymona Rabinowicza w poszukiwaniu zabytków, które odkupywał w różnych miejscowościach, a następnie sprzedawał Muzeum Narodowemu

¹ A. Lebet-Minakowska, *Szymon Rabinowicz – odnaleziony*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” t. 24, 2018, s. 79–97, il. 3–8.

w Krakowie, obejmują cały region środkowo wschodniej Rzeczypospolitej w jej przedwojennych granicach. Wśród zakupionych od niego zabytków w latach 1936–1939 znajdujemy obiekty synagogalne, rytualne i używane w obrzędach domowych, elementy ubiorów liturgicznych i nieliturgicznych, ubiory i akcesoria strojów. Trudno opisać całościowo zasięg tych podróży odbywanych przez niego w kolejnych latach. Dla przykładu w roku 1936 Rabinowicz sprzedał do Muzeum kilka obiektów pochodzących z Warty²: lampę chanukową³, napierśnik do ubioru kobiecego⁴ i pojemnik na wonności do sprawowania obrzędu hawdali na zakończenie szabatu⁵. Ponadto dwie odbłaśnice⁶ („reflektory naściennne”), z synagogi w Kowlu⁷, co przekazał w informacji ustnej i zostało odnotowane na wystawionym mu rachunku – potwierdzeniu zakupu do muzealnych zbiorów. Reflektory z Kowla początkowo znajdowały się w „dawnej bożnicy” w Kamieniu Koszyrskim⁸, wraz z nimi sprzedał też parę lichtarzy⁹.

Z synagogi w Ćmielowie¹⁰ pozyskał drzwiczki – „deski z drzwiczek do małej Tory z synagogi w Ćmielowie”, użyte wtórnie jako klocek drzeworytniczy do

² Warta – miasto w centralnej Polsce, obecnie w woj łódzkiej, w roku 1893 ogólna liczba mieszkańców wynosiła 4847, z czego 2338 chrześcijan (w tym 13 prawosławnych) i 2509 Żydów, w mieście było kilka synagog, 6 chederów, mykwa i cmentarz. Pierwsza murowana synagoga stanęła tu już w roku 1534, a kolejna w 1550. W okresie międzywojennym w mieście działało szereg zakładów prowadzonych przez Żydów, olejarnie, garbarnie, cukrownie, fabryczka sody, zapalek i sody, wody sodowej i octu, sukna, liczne sklepy bławatne, piekarnie, skład opałem, żelazny, czapniczy, rozlewnia piwa i lemoniady itp. SGKP, t. XIII, 1983, s. 111–112.

³ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-M-2421.

⁴ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK XIX-4799.

⁵ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-Z-1043.

⁶ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-M-3113 i MNK IV-M-3013.

⁷ Kowel (obecnie Ukraina), w XVII wieku miasto powiatowe w guberni wołyńskiej, w okresie międzywojennym w obrębie Rzeczypospolitej, w wieku XVIII i XIX było ośrodkiem chasydyzmu. W 1895 roku mieszkało tutaj 8521 Żydów stanowiąc 48% ogółu ludności, w mieście było kilka synagog, w tym murowana, tzw. Wielka Synagoga (1886–1907) i osiem chasydzkich sztabli, cmentarz, szkoły i wiele instytucji i towarzystw dobroczynnych. W roku 1921 w mieście liczba Żydów przekraczała 60% ogółu ludności. SGKP T. IV s. 516–517; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/1073-kowel/99-historia-spoleczności/137519-historia-spoleczności>

⁸ Kamień Koszyrski (obecnie Ukraina) z początkiem wieku XIX mieszkała ludność żydowska stanowiła tu 57% (80 domów żydowskich) ogółu mieszkańców, zaś z końcem już 97,5% (1189 na 1220 ogółu mieszkańców), działa dom modlitwy, sklepy i handel zdominowany przez Żydów. W wieku XX szkoła sieci Tarbut i biblioteka. SGKP t. III, s. 735; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/1231-kamien-koszyrski/99-historia-spoleczności/137438-historia-spoleczności>.

⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-M-2204/a-b.

¹⁰ Ćmielów koło Opatowa, w okresie międzywojennym liczba ludności żydowskiej stanowiła 26% ogółu mieszkańców miasta, mimo, że nie było tu gminy, działała mykwa i modlitewnia, w której podrabinem był Moszek Lejzman. M. Banaszek, *Dzieje miasta Ćmielowa i gminy Ćmielowskiej. 500 lat Ćmielowa*, Ćmielów 2005.

stemplowania tkanin lub druków ulotnych¹¹: z Sandomierza przywiózł i sprzedał okazałą zasłonę z lustrem przed aron ha-kodesz wraz z kaporetą¹² (il. 1). Zasłona uszyta jest z francuskich jedwabi z wyróżniającym się koloru amarantowego „lustrem”¹³, z XVIII wiecznej tkaniny jedwabnej lansowanej i broszowanej nicią złotą we wzory małżowinowo-muszlowe. Poza tym z nieznanymi bliżej miejscowości: czepiec kobiecy żydowski i lampę chanukową¹⁴. O ile Ćmielów i Sandomierz¹⁵ znajdują się niedaleko siebie, na prostej drodze z i do Krakowa, o tyle Warta wymusza znaczne odbicie na zachód, a Kamień Koszyrski na wschód, cała zaś przemierzona przez „antykwariusza” droga to ponad 1 200 km.

W kolejnym, 1937 roku do zbiorów zakupiono, nieznanego bliżej pochodzenia: lampy chanukowe: „z ornamentem dwóch gołębi”, „oparcie ażurowe z dwoma ptaszkami i lwami podtrzymującymi tarczę z napisem hebrajskim”, lichtarze, tarcze do zawieszania na zwojach Tory, wskazówki (jady), kołnierze do kitli i pojemniki, określone na rachunku jako: „domki” na filakterie¹⁶. Listę zakupów (i rachunków) w roku 1937 otwiera tarcza na zwoje Tory¹⁷ pochodząca z Korczyny k. Krosna¹⁸,

¹¹ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK III. kl. 442 ab.

¹² Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK XIX-4866/1-2, il. 1.

¹³ „Lustrem” nazywamy środkową, wydzieloną część parochetu, uszytą zazwyczaj z tkaniny i o innym wzorze i tonacji kolorystycznej. Ten zabieg konstrukcyjny nawiązuje ideowo do kilku bram prowadzących do Świątyni Jerozolimskiej i zasłony oddzielającej przybytek, Święte Świątych, od pozostałej części sanktuarium. Takie wyodrębnienie podkreśla konieczność przejścia przez wiele bram i zasłon aby zobaczyć zamknięte w szafie zwoje Tory.

¹⁴ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. Czepiec: MNK XIX-4827, chanukija: MNK IV-M-2398.

¹⁵ Sandomierz miasto nad Wisłą, pod koniec XIX wieku około połowę ludności stanowili Żydzi, korzystający z murowanej synagogi (1758) i 5 domów modlitwy, był także cmentarz. W okresie międzywojennym działała tu szkoła i biblioteki, ludność żydowska zajmowała się handlem, sporo z nich było właścicielami sklepików w centrum miasta bądź zajmowało się rzemiosłem, działało wiele stowarzyszeń, w tym klub sportowy Makabi. M. Buliński, *Monografia miasta Sandomierza*, Warszawa 1879.

¹⁶ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. Chanukije: MNK IV-M-2392, MNK IV-M- 2419, 2213/1-2; wskazówki: MNK IV-Z-1264, 1260/1-2; lichtarze: MK IV-M2203, pojemniki na filakterie: MNK IV-Z-1318/1-2; tarcza na Torę: MNK IV-Z-1299; kołnierz do kitla: MNK XIX-4804.

¹⁷ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-Z-1306.

¹⁸ Korczyna k. Krosna był z początkiem XIX wieku jednym z najliczniejszych miast na Podkarpaciu, znanym z przemysłu tkackiego, na 4298 osób mieszkało tu 209 Żydów, ale proporcje te zmieniły się już w latach 70. XIX wieku. Wówczas odnotowano tu 707 osób pochodzenia żydowskiego, którzy modlili się w dwóch synagogach, gmina posiada też cmentarz (zachowane do dnia dzisiejszego 457 macew co świadczy o długości użytkowania i liczebności diaspory) i szkołę z 40 uczniami. Kolejne lata to wzrost liczby ludności żydowskiej w mieście, w 1900 roku było ich już 1 026, co stanowiło ok 20% ogółu mieszkańców, w kolejnych latach to już liczba 1 247 osób. Większość mieszkających tu chasydów należała do dworu cadyka z Bełza i cadyka z Dzikowa, modlący się w dwóch sztablach. Zapewne, z któregoś z dwóch miejsc

kołnierz do kitla i atara z Korczyny¹⁹ oraz kolczyk, dwie jarmułki i srebrna, grawerowana kłamra do paska²⁰. Dwie tarcze na zwoje Tory²¹ z synagogi w Rzeszowie²², lampa chanukowa i pas do kitla²³ (il. 3) z Tyczyna²⁴, pojemnik na wonne zioła²⁵ („balsaminka”) z Klimontowa²⁶, ośmioramienny świecznik chanukowy²⁷, używany w synagodze w Chęcinach²⁸, miedziana forma kuchenna do sporządzania koszer-nych posiłków, prawdopodobnie na Rosz ha-Szana, z wizerunkiem ryby, z Kielc²⁹,

modlitwy pochodzi wspomniana tarcza na Torę. Kołnierz do kitla i atara wykonane techniką „szpanier arbajt” oraz grawerowana kłamra do pasa, noszą cechy sztuki chasydzkiej, co potwierdza ich pochodzenie. SGKP, t. IV, s. 398–399.

¹⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. Kołnierz: MNK XIX-4802; atara: MNK XIX-4762.

²⁰ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. Jarmułki: MNK XIX-4827, 4834; kłamra: MNK IV-Z-725; kolczyk MNK IV-Z-577.

²¹ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-Z-1309, MNK IV-Z-1273.

²² Rzeszów na Podkarpaciu, miasto w 1880 roku liczyło ponad 11 tysięcy mieszkańców, z czego 5 820 Żydów (osób osób wyznania izraelickiego), którzy tworzą tu znaczną gminę, jedną z większych w południowo wschodnich ziemiach Polski, znajdowały się tu dwie synagogi, kirkut, bet ha-midrash, szpital, przytułek dla starców, sierociniec i kilka szkół, działało wiele organizacji, towarzystw i stowarzyszeń żydowskich o charakterze edukacyjnym, samopomocowym, charytatywnym, gospodarczym, modlitewnym itp. Między innymi Żydowskie Towarzystwo Szkoły Ludowej, rzemieślnicze Cechy: Krawiecki, Fryzjerów, Cech Zjednoczonych Rzemieślników i Stowarzyszenie Rękodzielników Żydowskich Jad Charuzim oraz Stowarzyszenie Adwokatów Żydów. SGKP, t. X, s. 151–155.

²³ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. Lampa: MNK IV-M-2427, pasek: MNK XIX-4793; il. 3.

²⁴ Tyczyn k. Rzeszowa, w wieku XIX i XX mieszkała tu liczna gmina żydowska, już w 1880 odnotowano tu funkcjonowanie dwóch synagog i cmentarza, działało żydowskie Towarzystwo Kredytowe. Z początkiem wieku XX mieszkało tu 1 430 Żydów, co stanowiło ok 30% mieszkańców miasta. SGKP t. XII, s. 693; J. Michalewicz, *Żydowskie okręgi metrykalne i żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji doby autonomicznej*, Kraków 1995, s. 148; M. Sochacka, *Spółeczność żydowska w Tyczynie w świetle akt metrykalnych w latach 1877–1941*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, T. XII, Rzeszów 2002.

²⁵ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-Z-1033.

²⁶ Klimontów był jednym z miasteczek, gdzie ludność żydowska w okresie przedwojennym stanowiła ponad 50% ogółu mieszkańców. Poza starszą drewnianą, powstała tu w latach 1848–1851 murowana synagoga, wzniesiona na przyległym do rynku placu, obok niej znajdowały się: dom rabina, mykwa i szpital, dwie szkoły, przytułek dla starców, działało kilka towarzystw i stowarzyszeń o charakterze religijnym. Po wschodniej stronie miasta umiejscowiony był cmentarz. SGKP t. IV, s. 150–152; J. Z. Łoziński, T. Przypkowski, *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Powiat sandomierski*, s. 11, Warszawa 1962, s. 19.

²⁷ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-M-3095.

²⁸ Chęciny k. Kielc, w wieku XIX liczyły 4 428 mieszkańców, w tym 3 320 Żydów, co stanowi ok 70% ludności żydowskiej, ortodoksów i chasydów. W mieście była ortodoksyjna murowana synagoga (ok. 1700), mykwa, dom rabina, szkoła religijna dla dziewcząt Bejt Jaakow, chedery i Talmud Tora, chasydzkie sztyble, cmentarz (założony w XVII w.), działało wiele stowarzyszeń religijnych, rzemieślniczych, biblioteka i amatorski teatr. SGKP t. I, s. 575–579; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/c/331-heciny>.

²⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-M-2024.

chanukija z wspomnianej już Warty pod Warszawą (jak zaznaczył na rachunku sprzedający)³⁰ oraz cały zestaw akcesoriów z bożnicy w Chmielniku³¹, miejscowości usytuowanej między Pińczowem a Jędrzejowem: nóż do obrzezania, trójlistna miseczka „do zbierania jałmużny” – zapewne rytualnie i zwyczajowo przepisanej jałmużny 3 razy po 0,5 szekla, zbieranej w Świątyni w Jerozolimie w święto Pesach, zaś w diasporze w Purim, i dwie miseczki do próbowania wina³² zakupione od rabina.

Z Lublina³³: lampa chanukowa, pieczętka oraz kołnierz do kitla, jarmułka i pasek używane w święta Jom Kipur i Rosz ha-Szana³⁴. W tym samym roku do zbiorów zakupiono zasłonę na aron ha-kodesz z synagogi z Włodzimierza Wołyńskiego³⁵, dwie srebrne wskazówki i sześć srebrnych tarcz zawieszanych na zwoje Tory³⁶. W tym samym roku Muzeum kupiło od Rabinowicza, przywiezioną przez niego serwetę używaną przez uczonego w piśmie mieszkającego w Dębicy³⁷, na

³⁰ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-M-2413.

³¹ Chmielnik był znaczącą gminą żydowską, wg spisu ludności z początku wieku XIX mieszkało tu 590 chrześcijan i 632 Żydów, co stanowi ponad 50% mieszkańców. Już wówczas w mieście działała synagoga (murowany budynek synagogi datowany jest na wiek XVIII), chasydzki szti-bl, dwie szkoły, mykwa oraz cmentarz. Działały też cechy rzemieślnicze: Stolarzy, Rzeźników, Piekarzy i Cukierników, oraz wspólny Cech: szewców, holewkarzy i rymarzy a nawet Bank Dyskontowy. SGKP t. I, s. 588–589; M. Maciągowski, P. Krawczyk, *Żydzi w historii Chmielnika*, Kielce 2016.

³² Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. Nóż: MNK IV-Z-1314/1-2; miseczka do zbierania pieniędzy: MNK IV-Z-996; miseczki do próbowania wina: MNK IV-Z-1001, MNK IV-Z-997.

³³ Lublin był zamieszkiwany przez Żydów od czasów Kazimierza Wielkiego, ze względu na obowiązujący zakaz (de non tolerandis Judaeis) zamieszkiwali teren Podzamcza za Bramą Grodzką. W wieku XIX była tu liczna diaspora żydowska, posiadająca własne szkoły, działały liczne towarzystwa społeczno-kulturalne i związki sportowe, wydawano gazety, działała drukarnia. Z początkiem wieku XX wieku działały tu liczne szkoły żydowskiej, a w roku 1930 Meir Szapiro założył wyższą szkołę talmudyczną – Jesziwę Medrców Lublina, wówczas miasto zamieszkiwało 38 937 Żydów, co stanowiło oki 35% ogółu ludności. Działało kilka synagog i ok 100 domów modlitwy. SGKP t. V, s. 421–436; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/264-lublin/99-historia-spolecnosci/137601-historia-spolecnosci>.

³⁴ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. Chanukija: MNK IV-M-2399; kołnierz: MNK XIX-4806; jarmułka MNK XIX-4831; pasek: MNK XIX-4794; pieczętka: MNK IV-Z-2560.

³⁵ Włodzimierz Wołyński, miasto nad rzeką Ług, obecnie Ukraina, była tu znaczna gmina żydowska i synagoga.

³⁶ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. Parochet: MNK XIX-4863; wskazówki: MNK IV-Z-1246; MNK IV-Z-1243; tarcze: MNK IV-Z-1271, MNK IV-Z-1298, MNK IV-Z-1297, MNK IV-Z-1296, MNK IV-Z-1303, MNK IV-Z-1295.

³⁷ Dębica, miasto nad rzeką Wisłoką, w wieku XIX liczyło 2 759 mieszkańców, z czego 2 309 Żydów („lepianki zamieszkałe przez ludność ubogą izraelską”). Pomimo tego, że w mieście było tylko kilka domów murowanych Żydzi dysponowali tutaj murowanym bejt ha midraszem (faktycznie była to wybudowana bez zezwolenia i skrycie synagoga). Pod koniec wieku XIX i na początku XIX Żydzi dysponowali już dwiema bożnicami w tym

święta Rosz ha-Szana z haftowanymi, tradycyjnymi życzeniami: „Obyście zostali zapisani na Nowy Rok”³⁸. Serweta była nieco zniszczona, zapewne dlatego została odsprzedana handlarzowi, który był pośrednikiem w zakupie. Dębica była zdominowana przez chasydów, funkcje rabinów sprawowali potomkowie rodu cadyka Horowitza z linii dzikowskiej, wywodzący swój rodowód od syna Naftalego z Ropczyc, można więc domniemywać, że zakupiona w Dębicy serweta należała do kogoś z potomków tej dynastii, na takie pochodzenie wskazuje też forma i materiał użyty do jej wykonania.

Wyjazd Rabinowicza do Ostrowca Świętokrzyskiego³⁹ przysporzył zbiorom Muzeum Narodowemu kolejnych judaików: reflektora synagogałnego, dwóch tarcz na zwoje Tory i dwóch nakładek dekoracyjnych na drzewce zwojów Tory zwane rimonim⁴⁰. Z Chełmna⁴¹ przywiózł lampę chanukową⁴², ostatnim zakupem w tym roku była zasłona na aron ha-kodesz pochodząca z synagogi w Międzyrzeczu Podlaskim⁴³.

murowaną synagogą, cmentarzem i szkołą. W mieście działało kilka bractw, oraz wielu rzemieślników, do Żydów należały dwa młyny i tartak parowe, piekarnia, rzeźnia, warsztat szklarski, blacharski, drukarnia, warsztaty zegarmistrzowski, krawiecki, kaletnicze i szewski itp., zdominowany był handel. Rabini wywodzili się z dynastii chasydów dworu cadyka Horowitza z linii dzikowskiej od Naftalego z Ropczyc. SGKP t. II, s. 14; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/d/202-debica/99-historia-spoleczności/137234-historia-spoleczności>.

³⁸ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK XIX-4846.

³⁹ Ostrowiec Świętokrzyski miasto w powiecie opatowskim, w roku 1827 liczyło 3 366 mieszkańców, z czego 2 675 Żydów. Pod względem wyznania dominował tu chasydyzm, w mieście było kilka bejt ha midraszy i drewniana synagoga (spalona przez Niemców podczas II wojny światowej), kilka chederów, mykwa i cmentarz, ludność zajmowała się głównie handlem i rzemiosłem, działało wiele bractw o charakterze religijnym i ekonomicznym, związki rzemieślnicze i kupieckie, a w wieku XX stowarzyszenie kulturalno-oświatowe Tarbut. SGKP t. VII, s. 718; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/o/696-ostrowiec-swietokrzyski/99-historia-spoleczności/137805-historia-spoleczności>.

⁴⁰ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. Reflektor: MNK IV-M-3014; tarcze: MNK IV-Z-1294, MNK IV-Z-1301; rimonim: MNK IV-M-2587/1-2.

⁴¹ Chełmno niegdyś miasto w Prusach Zachodnich, w okolicach Kwidzyna, obecnie Rzeczpospolita, w wieku XIX mieszkało to jedynie kilka rodzin żydowskich (Żydzi stanowili zaledwie 4, 4 % ogółu ludności), mimo to w mieście znajdowała się murowana synagoga, rzeźnia rytualna, mykwa i cmentarz z domem przedpogrzebowym. SGKP t. I, s. 560-568; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/c/735-chelmno/99-historia-spoleczności/137159-historia-spoleczności>.

⁴² Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-M-2403.

⁴³ Podana przez Szymona Rabinowicza i napisana odręcznie na rachunkach nazwa miejscowości pierwotnie została odczytana jako Miziorzyca lub Miziorzyca k. Łukowa. W okolicach Łukowa nie ma miejscowości o podobnej nazwie, na tyle dużej, aby znajdowała się w niej synagoga, z której pochodziliby parochet. Wydaje się, że na rachunkach zapisano błędnie nazwę Międzyrzec, w najbliższym Łukowa Międzyrzeczu Podlaskim (odległość ok 30 km) funkcjonowała w latach 30. XX wieku synagoga i mieszkała liczna społeczność żydowska. A. Lebet-Minakowska, *Parochet – dar „Pobożnej Pani Sary” – jako przykład przekazu symbolicznego*, [w:] *Żydzi*

1. Zasłona na aron ha-kodesz i lambrekin, z XVIII wiecznych francuskich brokatów jedwabnych, szyta ręcznie i aplikowana w wieku XIX, Polska. Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK XIX-4866/1-2

Rok 1938 zmusił Rabinowicza do kolejnych wędrówek w poszukiwaniu artefaktów do zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie. Pierwszymi miejscami jego biznesowych podróży były Lublin i Złoty Potok⁴⁴, skąd przywiózł pucharki i akcesoria synagogalne: wskazówki i tarcze⁴⁵. Z Chrzanowa⁴⁶ odbłaśnice („reflektorki”) i nakładki na drzewce zwoju Tory (rimonim), pojemniki na wonne zioła do obrzędu hawdali⁴⁷, z Bochni⁴⁸ kaporet⁴⁹, ze starej synagogi w Zawichoście⁵⁰ „zwierciadło z apliki” – odbłaśnice, i podobne z synagogi w Ostrowcu⁵¹. W tym roku do zbiorów zakupiony został także bardzo ciekawy przedmiot, czara należąca do rabina z Bełza⁵²,

⁴⁴ Złoty Potok właściwie Potok Złoty, miasto prywatne Potockich w rejonie Tarnopola, przed II wojną w granicach Rzeczypospolitej, obecnie Ukraina. W 2 połowie XIX wieku Żydzi stanowili tu ok 40% ludności, miasto liczyło wówczas 5 214 mieszkańców w tym 2 070 Żydów. Już w I poł wieku XIX był tu znaczny ośrodek chasydzki, gdzie urzędował cadyk Izrael Friedman z Rużyna (1797–1851), prawnuk Dow Bera z Międzyrzecza, dając początek dynastii sadogórskiej, a następnie jego syn Dawid Mojżesz Friedman (1827–1903). SGKP, t. VIII, s. 871; <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Izrael-z-Ruzyna;3916050.html>.

⁴⁵ Z Lublina: wskazówki (jad): nr inw. MNK IV-Z-1253, MNK IV-Z-1259, MNK IV-Z-1242, MNK IV-Z-1241; tarcza: MNK IV-Z-1293; pucharek MNK IV-Z-955; ze Złotego Potoka: MNK IV-Z-964, MNK IV-Z-965, MNK IV-Z-968.

⁴⁶ Chrzanów k. Krakowa, w I poł wieku XIX liczył 6 098 mieszkańców w tym 3 591 Żydów zajmujących się handlem. W mieście była murowana synagoga z XVII w. (zburzona w 1970, na miejscu wzniesiono Dom Partii), cmentarza działały instytucje kulturalno-społeczne, liczne stowarzyszenia religijne szkoły, kina, biblioteki i księgarnie.

⁴⁷ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. Odbłaśnice: MNK IV-M-2125/1-2, nakładki: MNK IV-Z-1319, 1320, pojemniki: MNK IV-Z-1023, MNK IV-Z-1031.

⁴⁸ Bochnia, miasto w Małopolsce, do 2 poł wieku XIX miasto objęte zakazem osiedlania się Żydów (non tolerandi judeorum), gdy w roku 1867 cofnięto zakaz, odnotowano tu 6 508 mieszkańców, w tym 972 Żydów. Na początku wieku XX liczba Żydów w mieście stanowiła już ponad 21% (2 035 osób), głównie przybyłych z Wiśnicza. Dopiero pod koniec wieku XIX powstał tu chasydzki szul i cmentarz, w latach późniejszych ubojnia rytualna i cmentarz. W wieku XX na terenie miasta funkcjonuje tu już kilka bejt ha midraszy. SGKP t. I, s. 268–269; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/462-bochnia/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy>.

⁴⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK XIX-4871.

⁵⁰ Zawichost, miasto nad Wisłą, k. Sandomierza, w wieku XVII Żydzi zamieszkiwali głównie osadę Prosperów, przyłączoną w roku 1820 do Zawichostu. W wieku XIX funkcjonowało jak typowy małopolski sztetl, z dwiema dzielnicami chrześcijańską („Polskie Miasto”) i żydowską („Żydowskie Miasto”), z synagogą, cmentarzem i instytucjami niezbędnymi w mieście żydowskim. Z początkiem wieku XX zamieszkiwało w Zawichoście 1 400 Żydów na 4 000 ogółu mieszkańców. SGKP t. XIV, s. 486–490; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/z/430-zawichost/114-cmentarze>.

⁵¹ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-M-3170, MNK IV-M-3171, z Ostrowca: MNK IV-M-3114.

⁵² Bełz, miasto k. Sokala (obecnie Ukraina), w wieku XIX zamieszkiwało tu 3 500 osób, z czego 1 784 Żydów. Już w wieku XVII społeczność dysponowała synagogą murowaną (1667), w wieku XIX i XX społeczność żydowska stanowiła tu ok 60% ogółu mieszkańców, funkcjonowało tu kilka bejt ha midraszy i synagog, cmentarz, szkoła, działało szereg towarzystw i organizacji o charakterze religijnym. Miasto było znaczącą siedzibą chasydyzmu. SGKP t. I, s. 129–130; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/1191-belz/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy>.

Mordechaja Rokeacha⁵³. Mordechaj Rokeach był znaną w okresie międzywojennym osobistością, potomkiem dynastii chasydów z Bełża, bratem przyrodnim Aarona z Bełża (Aharona)⁵⁴, rabina w Bełzie, następcy sławnego Issachara Dow Bera.

Wyjazdy do Chmielnika, Jarosławia⁵⁵ i Przeworska⁵⁶ wzbogaciły zbiory o lampy chanukowe, w tym jedną drewnianą i nóż używany do obrzędu obrzezania⁵⁷. Z synagogi w Prużanie⁵⁸ „antykwariusz” przywiózł świecznik, puszkę na jałmużnę, dwie zasłony na aron ha-kodesz i dwie tarcze na zwoje Tory, pojemniki na wonne zioła i kubek⁵⁹. Trzy sukienki na Torę (meil), trzy kaporety i jeden parochet z kaporettem, oraz mosiężne zwieńczenie aron ha-kodesz⁶⁰ z synagogi w Szumsku k. Krzemieńca⁶¹. Poza tym, tarcze na zwoje Tory, wskazówkę i pojemnik na wodę (kijor)

⁵³ Mordechaj Rokeach (ur. 1902 Bełż – 17 listopada 1949 Tel Awiw), zwany Mordechajem z Biłgoraja, gdzie był rabinem od roku 1926. Podczas okupacji niemieckiej ocalony został przez swoich wyznawców, którzy wywieźli go przez Węgry do Erec Israel w 1944 roku. Czarka odkupiona od niego w roku 1938, za pośrednictwem Szymona Rabinowicza znajduje się do dzisiaj w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, nr inw. MNK IV-Z-989.

⁵⁴ Aharon Rokeach (ur. 19 grudnia 1880 w Bełzie, zm. 25 października 1957 w Tel Awiwie).

⁵⁵ Jarosław n. Sanem, miasto w wieku XIX liczyło 12 949 mieszkańców, w tym, 4 300 Żydów, już od wieku XVI przy Rynku znajdował się czynny dom modlitwy, w 1811 roku wybudowana tu została murowana synagoga tzw „Duża” w kolejnych latach powstały kolejne w tym Synagoga Mała i i Jad Charuzim, działała mykwa, cmentarz, żydowskie szkoły, organizacje i stowarzyszenia społeczne i religijne. SGKP t. III s. 454–459; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/j/108-jaroslaw/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy>.

⁵⁶ Przeworsk, miasto w ziemi przemyskiej, już w wieku XVII istniała tu znaczna gmina żydowska, murowana synagoga z roku 1626 zniszczona podczas II wojny światowej, w XIX wieku Żydzi stanowili tu ok 60% mieszkańców, działały 4 bożnice, dwa cmentarze i mykwa, działało szereg stowarzyszeń o charakterze społecznym i religijnym, miasto było znanym ośrodkiem chasydyzmu. SGKP t. IX, s. 183–186; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/149-przeworsk/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy>.

⁵⁷ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. Chanukija z Chmielnika: MNK IV-Z-1329, drewniana chanukija z Przeworska: MNK IV-MO-930, nóż z Jarosławia: MNK IV-Z-1313.

⁵⁸ Prużana k. Grodna (obecnie Białoruś) w roku 1884 r działało tu 9 bożnic i żydowski szpital, Żydzi stanowili 60% ogółu mieszkańców. SGKP t. IX, s. 110–112.

⁵⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. Świecznik: MNK IV-M-2275, puszka: MNK IV-Z-962, parochety: MNK XIX-2873, MNK XIX- 4859, tarcze: MNK IV-Z-1274, MNK IV-Z-1278, pojemniki na pachnidła: MNK IV-Z-1046, MNK IV-M-2344, kubek: MNK IV-Z-967.

⁶⁰ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. Parochet: MNK XIX-4869/1-2, kaporety: MNK XIX-4856, MNK XIX-4853, MNK XIX-4854, pokrowce na zwoje Tory: MNK XIX-48777/1-2, MNK XIX-4847, MNK XIX- 4798, MNK XIX-4851, zwieńczenie szafy ołtarzowej: MNK IV-M-3179.

⁶¹ Szumsk k. Krzemieńca nad rzeką Wilią już w wieku XVIII był w znacznej części zamieszkiwany przez Żydów, w wieku XIX stanowili oni blisko 87% ogółu mieszkańców, w miasteczku działała synagoga i instytucje niezbędne do normalnego funkcjonowania życia religijnego, ludność trudniła się głównie handlem. SGKP t. XII, s. 77–78, t. XV, s. 647; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/1107-szumsk/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy>.

2. Pierścionek, brąz złocony, karneol rytą, inkrustowany złotem, Polska, XIX w. Muzeum Narodowe w Krakowie MNK IV-Z-322

3. Pasek z klamrą do kitla na Jom Kipur i Rasz ha-Szana, tkanina lamowana blaszką srebrną, haftowana cekinami i pajetkami, klamra z kutego srebra, rytego, z napisem: „[I położy Ahron na oba kozły losy...] los jeden dla Wiekuistego, a los drugi dla Azazela.” Kpł. 16, 8; „Albowiem w dzień ten rozgrzeszy was, aby uczynić was czystym; od wszystkich grzechów waszych przed obliczem Wiekuistego czystymi być macie”. Kpł. 16, 30⁶². Polska, 1 poł. XIX w. Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK XIX-4793

⁶² *Tora*, tłum. Izaak Cylikow, reprint, Kraków 2010.

z przedсионka bożnicy w Łucku⁶³, używany do rytualnych ablucji przed wejściem na modlitwę⁶⁴. Pasek do kitla na Jom Kipur i Rosz ha Szana z Raniżowa k. Rzeszowa⁶⁵ i „blachę miedziorytową” – płytę miedziorytniczą, trawioną do druku papierowych amuletów, autorstwa Mordechaja Sofera, rytowaną przez Markusa Donatha, dwie tarcze na Torę ze Szczucina⁶⁶, świecznik z bożnicy w Brzesku⁶⁷, rimonim z Gródka Jagiellońskiego⁶⁸, menorę i fragment świecznika⁶⁹ z synagogi w Radziwiłowie⁷⁰.

⁶³ Łuck na Wołyniu, obecnie Ukraina, niegdyś jedna z najstarszych diaspor żydowskich, pomimo licznych pogromów podczas powstania Chmielnickiego i hajdamaków w 1768 roku, jak też carskiej ustawy o wysiedleniu Żydów i zakazie osiedlania się na terenach przygranicznych, w I połowie XIX wieku stanowili ok 60% ogółu ludności. W 1867 roku w Łucku działało 12 synagog, z czego wiele murowanych, z początkiem wieku XX było, ogółem synagog i domów modlitwy wliczając w to bejt ha midrasze 20, znaczna część należąca do chasydów. W XX wieku było już 50 synagog i domów modlitwy (z czego kilka zachowanych do dzisiaj), cmentarz, działała sieć szkół Tarbut, oraz liczne stowarzyszenia o charakterze religijnym i społecznym, wydawano gazetę w języku jidysz. SGKP t. V s. 778–792; F. Kraszyńska, *Żydzi Łucy do końca XVII w.*, „Rocznik Wołyński” 1938, t. 7, ss. 139–178; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/983-luck/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy>.

⁶⁴ Wskazówka: MNK IV-Z-1255, tarcze: MNK IV-Z-1280, 1286, kijor: MNK IV-M-2825.

⁶⁵ Raniżów k. Rzeszowa przed II wojną światową był wsią w pow. kolbuszowskim, jak czytamy w *Słowniku*: „liczna ludność izraelska oraz targi odbywające się każdego czwartku nadają wsi pozór miasteczka”. W wieku XX we wsi działał już bożnica i cmentarz, mieszkało tu wówczas 278 Żydów na 1561 ogółu mieszkańców. SGKP t. IX s. 525–526; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/r/180-ranizow/114-cmentarze>.

⁶⁶ Szczucin nad Wisłą, w roku 1891 liczył 1 244 mieszkańców, w tym 573 Żydów. Tuż przed II wojną stanowili oni ok. 40% ogółu mieszkańców miasteczka, miasto było siedzibą dworcucadyka Icchaka Horowitza, zwanego Icikiel Sticziner, wnuka Neftalego z Ropczyc, z gałęzi dzikowskiej. W miasteczku poza miejscami modlitwy był także cmentarz. SGKP t. XI s. 861–862; K. Samsonowska, *Wyznaniowe Gminy Żydowskie i ich społeczności w województwie krakowskim (1918–1939)*, Kraków 2005; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/621-szczucin/114-cmentarze>.

⁶⁷ Brzesko miasteczko w Małopolsce, w wieku XIX i XX w ¼ zamieszkiwane przez ludność żydowską, pod koniec wieku XIX liczyło 2 847 mieszkańców w tym 1 974 Żydów, poza kilkoma domami modlitwy i murowaną synagogą była tu rytualna ubojnia, szpital, działała Izraelska Gmina Wyznaniowa obejmująca okoliczne miejscowości, w miejscowości znajdował się stary i nowy cmentarz. SGKP t. I, s. 406–408; J. Jagielski, *Zabytki żydowskie w „Katalogu zabytków sztuki w Polsce”*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, nr 135–136.

⁶⁸ Gródek Jagielloński k. Lwowa, od XVII wieku istniała tu dzielnica żydowska założona przez Jana Gnińskiego (początkowo jako osobne „miasto żydowskie”) o nazwie Gnin. W wieku XIX miasto liczyło 8 912 mieszkańców, w tym 2 401 Żydów. Przed II wojną działało tu kilka bejt ha midraszy, a tym prywatne domy modlitwy i dwie murowane synagogi. Miasto było silną ostoją chasydów z linii bełskiej. SGKP t. II, s. 819–826.

⁶⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. Pasek MNK XIX-2578, rimonim MNK IV-Z-1322/1-2, tarcze: MNK IV-Z-1285 i MNK IV-Z-1311, świecznik z Brzeska: MNK IV-M-2273, z Radziwiłowa: menora: MNK IV-M-2270, fragment świecznika: MNK IV-M-2274, płyta miedziorytnicza: MNK IV-M-2116.

⁷⁰ Radziwiłów k. Równego (obecnie Ukraina), miasto prywatne, w okresie przedwojennym Żydzi stanowili tu ponad połowę ogółu mieszkańców (w 1870 stanowili 79%), w miasteczku było

W roku 1939 Muzeum Narodowe w Krakowie nadal kupowało judaika, co ciekawe, ostatniego zakupu dokonano 18 grudnia tegoż roku, a więc już po zajęciu Krakowa przez Niemców. Wszystkie zakupione wówczas judaika, za wyjątkiem dwóch świeczników, zostały skrupulatnie ukryte i przetrwały okres niemieckiej okupacji, co wobec znacznych strat dziedzictwa żydowskiego w Polsce jest znaczącym dokonaniem.

W styczniu 1939 do zbiorów kupiono świecznik wiszący⁷¹ z bożnicy w Oświęcimiu⁷², parochety⁷³ z bożnic w Łunińcu⁷⁴, Równem⁷⁵ i Boryslawiu⁷⁶ cztery tarcze na zwoje Tory z miejscowości Równe i jedną z okolic Brześcia⁷⁷ oraz pojemnik na wonności z Jarosławia⁷⁸. Jednym z najznakomitszych i najznacniejszych zabytków wówczas pozyskanych, a unikatowych w swojej klasie, jest drewniana, bogato rzeźbiona i malowana szafa na zwoje Tory, znajdująca się pierwotnie w bożnicy

9 domów modlitwy, SGKP t. IX, Warszawa 1888, s.476; Z. Guldon, J. Wijaczka, *Skupiska i gminy żydowskie w Polsce do końca XVI wieku*, „Czasy Nowożytné”, 21, 2008, s. 164.

⁷¹ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-M-2226.

⁷² Oświęcim pod koniec wieku XIX zamieszkiwany był przez 5 054 osoby, z czego 2 535 Żydów, zajmujących się głównie handlem, w mieście działało kilka domów modlitwy, kilkanaście chasydzkich bejt ha midraszy i synagog, w 2 połowie XIX wieku naczelnym rabinem był tu Szlomo Halberstam (1847–1906), założyciel chasydzkiej dynastii z Bobowej. W miejscowości były dwa cmentarze: stary i nowy, działało szereg organizacji dobroczynnych i stowarzyszeń religijnych, szkoła Bejt Jakow, chedery, uczelnia Talmudyczna i jesziwa chasydów z Bełza, w okresie międzywojennym szkoła religijna Benot i Talmud Tora. SGKP t. VII, s. 745–749, <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/o/546-oswiecim>.

⁷³ Z bożnicy w Łunińcu: MNK XIX-4870, Równem: MNK XIX-4845, Boryslawiu: MNK XIX-4861/1-2.

⁷⁴ Łuniniec k. Brześcia, obecnie Białoruś, pod koniec wieku XIX miejscowość zamieszkiwało 3 167 osób w tym 293 Żydów, większość chasydów, w okresie międzywojennym funkcjonowało tu kilka synagog, cmentarz, żydowska apteka i liczne sklepy, chedery, szkoła Bejt Jakow, jesziwa „Or le Izrael”, Żydzi stanowili ok. 36% ogółu ludności. SGKP t. V, 1884, s. 830; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/941-luniniec>.

⁷⁵ Równe (ukr. Рівне / Riwne, ros. Ровно / Rowno; jidysz עֲרוּרָה, Rowne) miasto, przed II wojną w granicach Rzeczypospolitej, ośrodek życia żydowskiego, znajdowało się tu kilka synagog i kilkadziesiąt domów modlitwy, cmentarz, kahał, chedery i szkoły stopnia średniego, teatr, działało szereg stowarzyszeń i organizacji dobroczynnych, partie polityczne i kluby sportowe, obecnie w granicach Ukrainy. <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/rowne/7,organizacje-i-stowarzyszenia/> [dostęp: 19.02.2017].

⁷⁶ Borysław (ukr. Борислав) koło Drohobycza, nad rzeką Tyśmienicą, obecnie Ukraina, obwód lwowski. W 1880 roku mieszkało tu 5 300 osób w tym 3 204 Żydów, głównie chasydów, którzy zajmowali się eksploracją ozokerytu (wosku skalnego), do II wojny światowej funkcjonował tu cmentarz, założony w 1886 roku. SGKP t. I, 1880, s. 332–334; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/884-boryslaw/114-cmentarze> [dostęp: 19.08.2024].

⁷⁷ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. Tarcza z Brześcia: MNK IV-Z-1284, z Równego: MNK IV-Z-1281, MNK IV-Z-1282, MNK IV-Z-1283, MNK IV-Z-1270.

⁷⁸ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-Z-1022.

w Wysokim Litewskim⁷⁹, wraz z nią Rabinowicz przywiózł srebrny kubek i lampę chanukową⁸⁰. Niezwykle ciekawa jest repusowana, mosiężna misa z Klimontowa⁸¹ z wizerunkami na dnie Adama i Ewy w Rajskim Ogrodzie. Należy ona do tzw. „mis norymberskich” i niewątpliwie pierwotnie miała całkiem inne zastosowanie, prawdopodobnie była używana w katolickim kościele do obmywania rąk przed sprawowaniem sakramentu Eucharystii⁸² lub służyła podczas chrztu do zlewania wody święconej. Zawarty w jej dekoracji program ikonograficzny, pomimo zakazanego w Piśmie przedstawienia wizerunków ludzkich kobiety i mężczyzny, musiał mieścić się w granicach akceptacji, jeżeli misa była używana w środowisku żydowskim. Podobny motyw, wizerunek sceny z nieposłuszeństwem pierwszych rodziców znajdujemy w synagodze w Łańcucie, choć tutaj namalowane jest jedynie Drzewo poznania dobra i zła (wiedzy) z owiniętym na jego pniu węzem, a postacie Adama i Ewy pokazane są skrótowo, widzimy jedynie ręce podające sobie zerwany owoc i nogi postaci, których korpusy skryte są za pniem drzewa i gzysmie bimy.

Ostatnim zabytkiem, kupionym w grudniu 1939 roku od Szymona Rabinowicza jest wskazówka – jad – do czytania Tory w synagodze w Gródku Jagiellońskim⁸³.

Szymonowi Rabinowiczowi, w jego „antykwarycznych” wyjazdach zapewne towarzyszył syn. W dokumentach z okresu niemieckiej okupacji, zachowanych w Archiwum Narodowym w Krakowie, czytamy, iż w jego pracy pomagał mu syn, Natan Rabinowicz⁸⁴. Szymon Rabinowicz wraz z rodziną w roku 1941, pomimo

⁷⁹ Wysokie Litewskie (obecnie Wysokie, Białoruś, obwód brzeski), miasto w wieku XIX liczyło 4 105 mieszkańców, w większości Żydów, znajdowała się tu murowana synagoga i 4 bejt ha midrasze, w okresie międzywojennym był już 7 murowanych synagog i dwie drewniane oraz stary i nowy cmentarz. SGKP t. XIV, 1895, s. 134–137; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/1470-wysokie-litewskie/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy> [dostęp: 19.08.2024].

⁸⁰ Muzeum Narodowe w Krakowie: szafa: nr inw. MNK IV-Sp-527; kubek: nr inw. MNK IV-Z-969; lampa: nr inw. MNK IV-M-2412.

⁸¹ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-M-2672.

⁸² J. Kuczyńska, *Mosiężne misy norymberskie*, Lublin 1991

⁸³ Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-Z-1245.

⁸⁴ Natan Rabinowicz (ur. 28.12.1918, Kraków, Polska, zmarł/zamordowany 23.02.1942 Dachau, Obóz Zagłady, Niemcy), syn, zawód: krawiec, Kennkarte nr 8689-8900, 03 (marzec) 1941. <http://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=6793061&ind=1&winId=9031294212577029561> [dostęp: 20.02.2017]. Dnia 5.04.1941 przywieziony do Auschwitz z transportem Polaków z więzień w Tarnowie, Montelupich w Krakowie i SIP, liczącym 933 mężczyzn, zarejestrowany pod numerem 12 013 (numer więźniarski, dane osobowe: urodzony: 1918-12-28, miejsce urodzenia: Kraków). F. Piper, I. Strzelecka, *Księga Pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski południowej 1940–1944*, Tow. Opieki nad Oświęcieniem, t. I–IV, 2002, s. 538, poz. 12013; Zugangsliste <http://auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/> [dostęp: 10.01.2017].

licznych odwołań do władz niemieckich z prośbą o możliwość pozostania w miejscu dotychczasowego zamieszkania, znalazł się w krakowskim getcie. Nie wiemy dokładnie, jakie były dalsze jego dalsze losy, prawdopodobnie zginął w Obozie w Płaszowie lub w trakcie transportu do innego obozu zagłady⁸⁵.

Choć najwięcej przedmiotów żydowskiego rzemiosła pozyskano dzięki wojażom Szymona Rabinowicza i być może jego syna, nie był on jedynym dostawcą żydowskich zabytków do Muzeum Narodowego w Krakowie. Sporo ciekawych judaików trafiło do zbiorów za pośrednictwem Izaaka Ohringera. Jego podróże w poszukiwaniu zabytków żydowskich celem ich sprzedania były mniej odległe i rozprzestrzenione niż Szymona Rabinowicza. Niemniej jednak zawdzięczamy jego pośrednictwu znaczną ich ilość, pozyskaną do zbiorów w latach 1936–1939. Jego biznesowym podróżom zawdzięczamy między innymi szereg lamp chanukowych: mosiężne z Tyczyna k. Rzeszowa, Radymna⁸⁶ i Jarosławia oraz piękną srebrną chanukiję⁸⁷ z Niżankowic koło Przemyśla⁸⁸. Miejsca pochodzenia przywiezionych przez niego obiektów wskazują na trasy jego wędrówek, koncentrujących się w południowo wschodnich rejonach Rzeczypospolitej. Dzięki Ohringerowi do zbiorów trafił też niezwykle ciekawy przedmiot, lampa przenośna, używana przez szamesa, który budził mężczyzn o poranku na modlitwę⁸⁹, latarnia przechowywana była i odkupiona została za jego pośrednictwem

⁸⁵ Samuel Symcha Szymon Rabinowicz (ur. 16.12.1895, Frysztak k. Krosna, zmarł 1942 Treblinka?), żona: Fajga Kremmer, podczas II wojny światowej zamieszkały w Krakowie, zawód „Lumpensammler” handlarz (zbieracz) starzyzną, Kennkarte nr 8689-8900, 03 (marzec) 1941. <http://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=10408038&ind=0&winId=9031294212577029561> [dostęp: 20.02.2017]. Według relacji córki Khany Cherklewitz zginął w getcie w Krakowie. <http://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=2035081&ind=13> [20.02.2017] lub w transporcie z Płaszowa do obozu zagłady w Treblince, dokąd został wysłany.

⁸⁶ Radymno k. Jarosławia (jid. רַדִּימְנוֹ, Redem), miasteczko w wieku XVI i XVII było prywatną własnością biskupów przemyskich z *Privilegium non tolerandis Judaeis*. W wieku XIX liczyło 1 919 mieszkańców w tym 898 Żydów, dysponujących drewnianą synagogą, bejt ha midraszem i mykwą, a w okresie międzywojennym murowaną synagogą i cmentarzem. SGKP t. IX, s. 458–459; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/r/131-radymno/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy> [dostęp: 19.08.2024].

⁸⁷ Z Tyczyna k. Rzeszowa: MNK IV-M-2393, MNK IV-M-2411, z Radymna MNK IV-M-2416, z Jarosławia: MNK IV-M-2415, srebrna z Niżankowic k. Przemyśla: MNK IV-Z-1323.

⁸⁸ Niżankowice k. Przemyśla (dawniej Krasnopol, obecnie Ukraina) w XVI wieku (jako Krasnopol) miasto królewskie, obecnie osiedle typu miejskiego. Już w wieku XVII istnieje tu samodzielna gmina żydowska, już wówczas dysponują murowaną synagogą i własnym cmentarzem. W okresie międzywojennym mieszkało tu 408 Żydów w ogólnej liczbie 1865 mieszkańców, SGKP t. VII, 1886, s. 167–168.

⁸⁹ „Latarnia z synagogi w Magierowie koło Żółkwi, noszona w nocy w święto Sliches [selichot], podczas budzenia do modlitwy” – jak wpisano do Księgi Inwentarzowej MNK pod datą 15.01.1937, pod nr inw. N.I.53.426, obecnie nr inw. MNK IV-M-2272.

z synagogi w Magierowie koło Żółkwi. Według informacji sprzedającego, lampa używana była podczas czasu odmawiania selichot, cyklu modlitw pokutnych poprzedzających Wyższe Święta i w postne dni, zwłaszcza w czasie poprzedzającym Rosz ha-Szana, związane z okresem Jamim Noraim, odmawianych przez Aszkenazyjczyków od ostatniego Szabatu przed Rosz ha-Szana aż do święta⁹⁰. Miedziana latarnia, z zamontowanymi szkiełkami i miejscem na umieszczenie wewnątrz świecy jest przykładem rzemiosła włoskiego, odbyła więc długą drogę, zanim trafiła do synagogi w Magierowie.

Z Żółkwi⁹¹ w roku 1937 za jego pośrednictwem Muzeum kupiło także kilka lamp chanukowych⁹² i cynowy talerz używany na święto Purim, z rytym wizerunkiem Hamana prowadzącego konia z siedzącym na nim mężczyzną, będący ilustracją triumfu Mordechaja, opisaną w zwoju Estery⁹³, oraz wskazówkę – jad, do śledzenia tekstu przy czytaniu Tory⁹⁴. Kolejne podróże Izaaka Ohringera zaowocowały przywiezieniem i przedstawieniem do sprzedaży Feliksowi Koperze, ówczesnemu dyrektorowi Muzeum Narodowego w Krakowie, dwóch lamp chanukowych, w tym jednej z Krakowa, „wanienkę z bożnicy w Krakowie” i kolejnych wskazówek – „rączek” ze starej bożnicy w Wieliczce i z Radymna oraz rimonim⁹⁵, nakładek na rodały – drzewce, na które nawijane są zwoje Tory, niestety nieznannej proveniencji⁹⁶. Tzw „wanienka” służyła do zlewania wody podczas rytualnych ablucji przed wejściem do synagogi na modlitwę. Tradycyjnie w przedsionku do synagogi stała stągiew, pojemnik na wodę zwany kijor – napełniany systematycznie wodą przez szamesa, zaczerpywana kwartą wodą, po rytualnym obmyciu rąk

⁹⁰ https://www.chabad.org/calendar/view/day_cdo/aid/156802/jewish/selichot.htm.

⁹¹ Żółkiew k. Lwowa, obecnie Ukraina (35 km od granicy z Polską), w 1890 roku 7 143 mieszkańców, w tym 3 783 izraelitów, którzy już w wieku XVII mieli w mieście murowaną synagogę (1692–1698) zwaną Sobieski-szul i cmentarz. SGKP T. XIV, 1895, s. 817–822; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/z/859-zolkiew/112-synagogi-domy-modlitwy-mykwy> [dostęp: 19.08.2024].

⁹² Z Żółkwi: MNK IV-M-2402, 2394, nieznannej proveniencji, być może z Żółkwi: MNK IV-M-2394, 2422, talerz: MNK IV-M-1144.

⁹³ „I rzekł tedy król do Hamana: Czemprowadź weźmiesz szatę taką i rumaka jakżeś powiedział, a uczynisz tak judejczykowi Mardechajowi, który w bramie królewskiej przesiaduje; nie zaniechaj nic z wszystkiego coś powiedział? I tak wziął Haman szatę ową i rumaka i ubrał nią Mardechaja, i oprowadzał go po placu miejskim i wołał przed nim: Tak się dzieje mężowi, którego król uczcić pragnie”. *Księga Estery*, tłum. Izaak Cyłkow, drukarnia Józefa Fischera w Krakowie, 1904, s. 216–217 (Est 6, 10–11).

⁹⁴ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-1258.

⁹⁵ Rimon hebr. rimon – granat, l.mn. rimonim.

⁹⁶ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. Chnukije: MNK IV-M-2407, z Krakowa: MNK IV-M-2404, wskazówki: MNK IV-Z-1252, z Radymna: MNK IV-Z-1263; Rimonim: MNK IV-Z-1321/1-2, „wanienka”: MNK IV-M-2034.

wylewana była do stojącego pod nim pojemnika, zazwyczaj w formie niewielkiej wanienki lub misy, opróżniana co jakiś czas przez wspomnianego posługacza.

Z Radymna i Dobromila⁹⁷ za pośrednictwem Ohringera trafiły do zbiorów także kwarty do rytualnych ablucji, a z Chmielnika i Dobromila reflektory zwane „odbłaśnicami”⁹⁸. Z Żółkwi przywiózł „balsaminkę” – ażurowo wycinaną w blasze srebrnej i bogato dekorowaną wisiorkami i chorągiewkami wieżyczką zapachową – XVIII-wieczny pojemnik na wonne zioła używany podczas obrzędu hawdali⁹⁹.

W przeciwieństwie do Szymona Rabinowicza, który odbywał niezwykle dalekie wędrówki, aż na wschodnie kresy Rzeczypospolitej, Izaak Ohringer poruszał się w stosunkowo niewielkiej odległości od Krakowa, co jest zastanawiające, bowiem w przeciwieństwie do Rabinowicza osiadłego po roku 1918, w krakowskim już wówczas Podgórzu, Ohringer cały czas, sprzedając swoje trofea, podaje różne, tymczasowe, miejsca zamieszkania na terenie miasta Krakowa: w kamienicy mieszczącej się przy ul. Grodzkiej 69 m. 6 (18.11.1937)¹⁰⁰, „w Hotelu Poznańskim” mieszczącym się przy ul. Lubicz 3 (17.01.1937)¹⁰¹, czy znajdującej się obok Hote-

⁹⁷ Dobromil, miasto nad rzeką Wyrwą, obecnie Ukraina, w odległości 5 km od granicy z Polską. Samodzielna gmina żydowska istniała tu już w wieku XVII, w wieku XVIII gmina, licząca 1253 osoby dysponuje już murowaną synagogą i cmentarzem. W 1881 roku mieszkało tu 2734 osób w tym 1884 izraelitów. Spis powszechny z roku 1921 podaje liczbę 2119 Żydów, co stanowi 61,8% ogółu mieszkańców. SGKP t. II, 1881, s. 72–75; <https://archive.ph/20070818071029/http://www.jewishinstitute.org.pl/pl/gminy/miasto/831.html> [dostęp: 19.08.2024]; <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/302692/edition/289650/content> [dostęp: 19.08.2024].

⁹⁸ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. Kwarta z Radymna: MNK IV-M-3005, kwarta z Dobromila: MNK IV-M-3004; reflektor z Chmielnika: MNK IV-M-3008/ab, z Dobromila: MNK IV-M-3118.

⁹⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-Z-1040.

¹⁰⁰ Kamienica zwana „Dębno”, przy ul. Grodzkiej 69, obecnie nie istnieje, została rozebrana przez Niemców w latach 1940–41, w tym miejscu jest pusty plac im. Ojca Adama Studzińskiego. <https://fotopolska.eu/1670472,foto.html>; <https://polska-org.pl/9459415,foto.html> <https://dawnotemuwkrakowie.pl/miniatury/94-kamienica-debno-zbiegu-ulic-podzamcze-grodzkiej/>.

¹⁰¹ Informacja ta nastrocza pewnych nieścisłości, bowiem przy ul. Lubicz 5 w sąsiedztwie Dworca Głównego znajdował się i działał od roku 1884 Hotel Europejski, jeden z najbardziej ekskluzywnych i renomowanych hoteli w mieście, 3-kondygnacyjny, własności Jana Kazimierza Lubicz-Łapińskiego, na 1 piętrze znajdowały się pokoje dla gości, pozostałe piętra zajmowała służba. Hotel funkcjonował nieprzerwanie do roku 1966, gdy został upaństwowiony i przeszedł pod zarząd Dyrekcji Hoteli Miejskich. Znajdująca się obok hotelu kamienica czynszowa, Lubicz 3a, od roku 1887 znajdowała się w rękach rodziny Lubicz-Łapińskich, ale nie mieścił się w niej „Hotel Poznański”. Możliwe, że mamy do czynienia z pomyłką, może chodzi o Hotel Europejski, lub Ohringen pomieszkiwał w Domu Gościnnym, przy ul. Lubicz 3 prowadzonym przez Żyda. W latach 1895–1905 przy ul. Lubicz 3 znajdowała się Restauracja, Piwiarnia i Winiarnia oraz Dom Gościnny [Lobela] Leona Weindlinga, oferowała także „Noclegi dla Podróżnych”, co w przypadku Żyda, byłoby o wiele korzystniejszym miejscem do zamieszkania. Koncesja gospodnio-szynkarska: Weindling Baruch i Heller Jonas, 29/33/0/3.2.3/Kr 8468 Daty, 1899–1915 Archiwum Narodowe w Krakowie Zespół Akta miasta Krakowa

lu Europejskiego kamienicy, przy ul. Kołłątaja 9 m. 11 (08. 09. 1938). Tak częsta zmiana miejsca zamieszkania, sugeruje, że nie pochodził z Krakowa, nie osiadł tutaj na stałe, ale „pomieszkiwał”, wynajmując pokoje w hotelu lub mieszkania, być może pochodził z Radymna i jest tożsamy z Isaakiem Ohringerem¹⁰², urodzonym w Radymnie w roku 1907, deportowanym w roku 1941, podczas niemieckiej okupacji do obozu Vyhne na terenie Słowacji, w czasie funkcjonowania tzw. Republiki Słowackiej (1939–1945), uzależnionej od III Rzeszy pod zarządem Jozefa Tiso, a następnie, w jednym z pierwszych transportów, 22 marca 1942 roku, zesłanego do obozu koncentracyjnego w Żylinie, na Słowacji¹⁰³. Ze słowackich obozów koncentracyjnych transporty Żydów zmierzały do KL Auschwitz i KL Lublina – Majdanka. W jednym z tych dwóch obozów prawdopodobnie zginął Izaak Ohringer. W bazie danych o więźniach KL Auschwitz nie ma informacji na temat Izaaka Ohringera z Radymna, natomiast w Księgach Zgonów *Sterbebücher* znajdujemy Nysama [Nisana] Ohringera, urodzonego 1 lipca 1900 roku w Radymnie, z zawodu krawca, który zginął w Auschwitz 20 stycznia 1943 roku¹⁰⁴.

<https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/16282128>. https://fotopolska.eu/Krakow/WszystkieZdjecia/u29014,Ulica_Lubicz.html?f=1038011-foto.

W spisach właścicieli figurują: Weindling Baruch właściciel realności Lubicz 3 oraz Weindling Leon restaurator, Lubicz 3 <https://www.geni.com/discussions/153513> [dostęp: 20.05.2024], zapewne syn Barucha ur. ok. 1830 (<https://wielcy.pl/wgmi/?m=NG&t=P-N&n=hi.20583>), Leon urodzony w Kłaśnie (Wieliczka) koło 1869 r. zm 17 października 1927. https://geneteka.genealodzy.pl/index.php?op=gt&lang=pol&bdm=B&w=06mp&rid=10016&search_lastname=Weindling&search_name=&search_lastname2=&from_date=&to_date= Koncesja gospodnio-szynkarska: Weindling Baruch i Heller Jonas, 29/33/0/3.2.3/Kr 8468 Daty, 1899–1915. Archiwum Narodowe w Krakowie Zespół Akta miasta Krakowa <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/16282128> Córka Paulina Weindling w bazie Jad Waszem. <https://collections.yadvashem.org/en/names/936958>.

Paulina Weindling urodziła się w Podgórzu w Polsce w 1892 roku, była żoną Szymona, gospodynią domową, przy mężu. Przed II wojną światową mieszkała w Podgórzu. W czasie wojny przebywała w Podgórzu. Paulina została zamordowana w czasie Zagłady, informacje od wnuczki Fridy Dzhevski.

¹⁰² Izaak Izrael Ohringer, 14.08.1907 Radymno, zawód: blacharz, deportowany do obozu Vyhne, Słowacja (Republika Słowacka 1939–1945), a następnie do Żyliny, Trenczyn, Słowacja, data deportacji: 22.03.1942 <https://www.tikzilina.eu/pl/orodek-koncentracyjny/> „19 transportów bezpośrednio do Oświęcimia i 38 do okolic Lublina”, Peter Štanský i Milan Novák). Dane: „Lista Żydów przebywających w obozie w Vyhne, w większości ze Słowacji, oraz ich losy w czasie Holokaustu”, Id 8668214, prawdopodobnie zginął w obozie lub został wysłany transportem do Auschwitz lub do Lublina-Majdanka. <https://collections.yadvashem.org/en/names/8668214>.

¹⁰³ Obóz koncentracyjny w Żylinie zorganizowany został na terenie obozu wojskowego, koszar Stefanka, otwarty 21 marca 1942 roku, pierwszym komendantem był Rudolf Marczak. Peter Štanský i Milan Novák, <https://www.tikzilina.eu/pl/orodek-koncentracyjny/> [dostęp: 10.06.2024].

¹⁰⁴ Poz. 2891/1943, <https://www.auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/> [dostęp: 17.09.2024].

4. Lampa chanukowa, mosiądz odlewany, ryty, cyzelowany, Polska, XVIII w. Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-M-2418

5. Oprawa modlitewnika, srebro kute, puncowane, złożone, Włochy, Polska poł. XVII w. Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-Z-1316

Wnioskując z zapisu w bazie informacji o zamordowanych podczas Shoa w Jad Waszem, możemy sądzić, że Nysam Ohringer był synem Izaaka Ohringera¹⁰⁵. Potwierdza to *Belgisch Staatsblad*¹⁰⁶: „Ohringer, Nysam [Nisan]¹⁰⁷, urodzony w Radymnie, Polska, 1 lipca 1900, syn Ohringera Izaaka i Miriam z domu Patron, żonaty z Hadassą Zeiger¹⁰⁸, z którą miał dwoje dzieci: Felicję [Feigel, Feigele]¹⁰⁹ i Izidora [Izaak]¹¹⁰, wszyscy zginęli w Auschwitz”. Pod tym względem losy rodziny Ohrinera przypominają dzieje rodziny Szymona Rabinowicza, którego żona i potomkowie, z wyjątkiem starszej córki Hanny wywiezionej podczas niemieckiej okupacji na przymusowe roboty, zginęli podczas II wojny światowej w getcie, obozach koncentracyjnych lub ślad po nich zaginął.

Kilka obiektów w naszych zbiorach zostało zakupionych od Szymona Zajczyka¹¹¹ niestrudzonego inwentaryzatora polskich synagog. Jego pra-

¹⁰⁵ Imię i nazwisko: Ohringer Nysam, płeć: mężczyzna, data urodzenia: 01/07/1900, miejsce urodzenia: Radymno [Polska], pierwsze imię ojca: Isak, pierwsze imię matki: Miriam; nazwisko panińskie matki: Patron; status cywilny: żonaty; imię i nazwisko małżonki: Hadasa; miejsce pobytu w czasie wojny: Gandawa, Belgia; miejsce śmierci: KL Auschwitz, Polska; data śmierci: 20/01/1943; dane wg: Rejestry Zgonu w Oświęcimiu, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau. Żydzi zamordowani w Auschwitz, numer dokumentu: 2891/1943. Identyfikator pozycji 5411300. <https://collections.yadvashem.org/en/names/14790859> [dostęp: 10.09.2024].

¹⁰⁶ *Belgisch Staatsblad*, 1958, nr. 91–151, s. 4215–1416.

¹⁰⁷ Moniteur Belge/ *Belgisch Staatsblad*, Dinstag 1 April 1958 (Belgijski Dziennik Urzędowy) <https://books.google.be/books?id=7ZR9PWBaFIEC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> [dostęp: 10.09.2024].

¹⁰⁸ Hadasa Helena Ohringer z domu Zeiger, urodzona 12 października 1903 w Dąbrowie, Polska – 1942 KL Auschwitz, gospodyni domowa, lat 39, żona Nisana Ohringera, zamieszkała w Gandawie, Belgia, zamordowana w Auschwitz. <https://collections.yadvashem.org/en/names/13969042>.

¹⁰⁹ Ohringer Felicia [Feigel, Feigele], urodzona 7 grudnia 1933 roku w Antwerpii – KL Auschwitz 1942, lat 9, córka Ohringera Nysama i Hadassy Zeiger, małżonkowie bez zawodu, zamieszkała w Gandawie Aeroplanlaan 78, stanu wolnego, pomiędzy 26 września a 6 października 1942 r. w Auschwitz. <https://collections.yadvashem.org/en/names/13688360>.

¹¹⁰ Ohringer Izidor [Izaak] urodzony 1 marca 1936 roku w Gandawie – 1942 KL Auschwitz, syn Nysama [Nisana] Ohringera i Hadassy Zeiger, bez zawodu, zamieszkały w Gandawie, Aeroplanlaan 78, stanu wolnego od 26 września do 6 października 1942 w Auschwitz. <https://collections.yadvashem.org/en/names/13941433>.

¹¹¹ Szymon Zajczyk (18 listopad 1900 Warszawa – zamordowany przez Niemców 27 maja 1944 w Warszawie, miejsce pochówku nieznane) z wykształcenia historyk sztuki (studia na Uniwersytecie Warszawskim) z zamiłowania i praktyki fotograf, we współpracy z Instytutem Architektury Polskiej poświęcił życie dokumentowaniu synagog i bożnic żydowskich na ziemiach II Rzeczypospolitej, fotografując, szkicując i rysując plany. Ponieważ wszystkie drewniane synagogi znajdujące się na terenach hitlerowskiej okupacji ziem polskich zostały zniszczone, jego dokumentacja jest głównym (a nieraz jedynym) dokumentem ich istnienia i wyglądu. Obecnie znajdują się w zbiorach Instytutu Polskiej Akademii Nauk. Szymon Zajczyk wychował się w ortodoksyjnej rodzinie żydowskiej.

com, fotografiom i rysunkom, zawdzięczamy wyobrażenie o ich konstrukcji i wyglądzie. Autor licznych publikacji i spisów inwentaryzacyjnych, przechował w swoich zdjęciach do dzisiaj wygląd drewnianych synagog całkowicie zniszczonych podczas II wojny światowej. W 1937 roku muzeum kupiło od niego za sumę 150 złp oprawę modlitewnika¹¹² (il. 5) z Rawy Mazowieckiej¹¹³. Oprawa, zapewne włoska, z ok. połowy wieku XVIII, ze złożonego srebra, jest kunsztem rzemiosła jubilerskiego. Pierwotnie była w nią oprawiony sidur, modlitewnik dla kobiet. Według tradycji, była przekazywana z matki na córkę i wnuczkę przez trzy pokolenia kobiet. W tym samym roku muzeum kupiło od niego lustro do zasłony na aron ha kodesz¹¹⁴, niestety nie wiemy, z której modlitewni lub może synagogi pochodzi kupiony od badacza fragment parochetu, który był wielokrotnie naprawiany, przeszywany i cerowany. Stopień jego zniszczenia prawdopodobnie zadecydował o odsprzedaniu go Zajczykowi. Tkanina niewątpliwie trafiła do Szymona Zajczyka w trakcie jego inwentaryzacyjnych wędrówek po ziemiach polskich.

W roku 1939 do muzeum za jego pośrednictwem trafiła tarcza na Torę¹¹⁵ z synagogi w Zabłudowie¹¹⁶, jednego z najznakomitszych drewnianych zabytków architektury (na liście od 1929 roku) z 2 ćwierci XVII wieku (z późniejszymi dobudówkami w wieku XIX). Jej wygląd zewnętrzny i wewnętrzny z polichromiami, znamy jedynie z opracowań inwentaryzacyjnych, rysunków i fotografii Szymona Zajczyka. Tarcza, podobnie jak oprawa na modlitewnik, kupiona za pośrednictwem badacza, jest doskonałym przykładem wysokiego kunsztu jubilerskiego. Dekoracja w stylu XVIII-wiecznych ornamentów geometrycznych i roślinnych otacza centralną tarczę z hebrajskim napisem informującym, że jest to: „Dar pani Dewory córki szanownego Hillela, sprawiedliwego błogosławionej pamięci”.

¹¹² Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-Z-1316; il. 5.

¹¹³ Rawa Mazowiecka, miasto w centralnej Polsce nad rzeką Rawką, w roku 1887 liczyło 6 485 mieszkańców w tym 3 046 Żydów, którzy dysponują synagogą (po 1776), od wieku XVIII (przed 1775) gmina posiada też własny cmentarz. SGKP t. IX, 1888, s. 550–560; http://cmentarze-zydowskie.pl/rawa_mazowiecka.htm [dostęp: 20.08.2024].

¹¹⁴ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK XIX-10314.

¹¹⁵ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-Z-1302.

¹¹⁶ Zabłudów k. Białegostoku (biał. Заблудаж – Zabłudaj, jid. זאַבֿלודאָווע – Zabłudowe), pod koniec wieku XIX był znacznym ośrodkiem osadnictwa żydowskiego, mieszkało tu ok 4 000 osób w tym 2 500 Żydów, w mieście była drewniana, XVII wieczna synagoga, jedna z najznakniejszych, zabytkowych na terenie ziem polskich, spalona przez Niemców w 1941 roku i cztery domy modlitwy, szkoły, teatr żydowski, mykwa i cmentarz z ohelem cadyka. Mieszkańcy trudnili się w większości rzemiosłem, zwłaszcza włókiennictwem i handlem. SGKP t. XIV, 1895, s. 190–192; M. Piechotka, K. Piechotka, *Bramy Nieba. Bóżnice drewniane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, wyd. 2, Warszawa 2015, s. 549–558; T. Wiśniewski, *Bożnice Białostoczczyzny. Żydzi w Europie Wschodniej do roku 1939*, Białystok 1992.

Podobnie niewielką ilość obiektów kupiono od Józefa Hudes (vel Chudes) ¹¹⁷, są to: w roku 1936 – klamra ¹¹⁸, używana do zapinania rytualnego pasa noszonego do białego chałatu na Rosz ha Szana i Jom Kipur, tarczę na Torę ¹¹⁹, „balsaminka” i wskazówka (jad) do czytania Tory ¹²⁰, w 1938 – dwie tarcze na Torę ¹²¹ (il. 6) z bożnicy w Gowarczowie koło Końskich ¹²², reflektor z synagogi w Żółkwi ¹²³ oraz komplet do zasłaniania aron ha-kodesz: parochet z kaporettem z bożnicy w Zawichoście ¹²⁴ wraz z wskazówką (jad) i tarczą (tas) na Torę z owej bożnicy ¹²⁵.

Wspomniani powyżej Żydzi nie są jedynymi, za pośrednictwem których Muzeum Narodowe w Krakowie w latach 1935–1939 kupowało przedmioty rzemiosła żydowskiego i judaika do swoich zbiorów. Należałoby w tym miejscu także wspomnieć Samuela Czosnka, od którego Muzeum kupiło już w roku 1935 lambrekin

¹¹⁷ Na rachunkach zachowanych w Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie w roku 1936 występuje jako Józef Hudes zamieszkały przy ul. Kołłątaja 9 w Krakowie, zaś w roku 1938 jako Józef (Hudes) Chudes, lub Józef Hudes, możemy więc domniemywać, że rachunki dotyczą tej samej osoby. W Księdze adresowej z roku 1914, s. 30, widnieje nazwisko Chudes (bez imienia) adres prywatny ul. Józefa 31 na żydowskim, krakowskim Kazimierzu oraz Izrael Hudes, stolarz, pl. Nowy 4 oraz Hudes Sami, agent, ul. Miodowa 25. S. Mikulski, *Stefana Mikulskiego Wielka Księga Adresowa dla Królewskiego Stołecznego Miasta Wielkiego Krakowa*, Rocznik IX, rok 1914, Kraków. Natomiast w: *Księga adresowa miasta Krakowa i województwa krakowskiego z informatorem m. st. Warszawy, wojew. kieleckiego i śląskiego*. Rocznik 1933/1934, s. 43, nazwisko Hudes pojawia się kilka razy: Hudes Izrael, przemysł., ul. Dietłowska 29 (Dietla), Juda, kupiec, ul. Podzamcze 22, Naftali, urz. pryw. ul. Salinarna 22, Bodner Sahie Sami, kupiec, ul. Mostowa 6. W bazie Jad Waszem widnieje Juda Hudes (syn Józefa z Tarnowa? i Zysl) urodzony w 1898, żonaty z Reitzel (Reiczel), ojciec 10-letniej Pepi Hudes (<https://collections.yadvashem.org/en/names/8797159>), przedsiębiorca, przed II wojną światową mieszkał w Krakowie, zamordowany w Bełżcu w 1943 roku. <https://collections.yadvashem.org/en/names/657581>.

¹¹⁸ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-Z-724.

¹¹⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-Z-1275.

¹²⁰ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. „Balsaminka” – MNK IV-Z- 1047; wskazówka (jad) MNK IV-Z-1251.

¹²¹ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-Z-1272; MNK IV-Z-1292; il. 6.

¹²² Gowarczów nad rzeką Drzewicą, już w wieku XVII zamieszkiwała tu spora diaspora żydowska z własną synagogą, chederem, mykwą i cmentarzem (zniszczone podczas II wojny światowej). Podczas spisu powszechnego w roku 1921 odnotowano tu 508 Żydów, co stanowiła ok 34% ogółu ludności. W mieście działało szereg organizacji o charakterze dobroczynnym, religijnym i edukacyjnym. SGKP t. II, 1881, s. 756, t. XV cz. 1, 1900, s. 527; P. Burchard, *Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1990, s. 148; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/338-gowarczow/99-historia-spolesznosci/137329-historia-spolesznosci> [dostęp: 9.09.2024]; *Mapa taktyczna Polski*: pas 43: słup 31: Przysucha–Warszawa 1938. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/302455/edition/289853?language=pl> [dostęp: 9.09.2024].

¹²³ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-M-3173.

¹²⁴ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK XIX-4855 i 4864.

¹²⁵ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. Wskazówka (jad): MNK IV-Z-1248; tarcza (tas): MNK IV-Z-1291.

– kaporet do parochetu (zasłony na aron ha-kodesz)¹²⁶, w 1936 – lampę chanukową¹²⁷ (il. 4), w 1937 – tarczę na Torę¹²⁸. Niestety niewiele wiemy o Samuelu Czosnku¹²⁹, na rachunkach pojawia się jako „spedytor” (kolejowy?) z Kocmyrzowa¹³⁰.

Od Samuela Horowitza ze Lwowa¹³¹ w 1936 roku Muzeum kupiło złożony pierścień z rytym i inkrustowanym złotem karneolem, zakładany przez kobiety, przypominający o zapalaniu świec szabatowych¹³² (il. 2), a od Izraela Silbermana¹³³ w roku 1936 nożyk do zacinania piór¹³⁴, używany przez sofera ze Złoczowa. Nie wiemy, w jaki sposób mieszkający w Krakowie Izrael wszedł w posiadanie wymienionego nożyka, ale możemy domniemywać, że przywiózł go z wyjazdu do Złoczowa.

¹²⁶ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK XIX-4753.

¹²⁷ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-M-2418; il. 4.

¹²⁸ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-Z-1304.

¹²⁹ Możemy domniemywać, że jest on tożsamy z Samuelem Czosnkiem, urodzonym w Luborzyca (Kocmyrzów – Luborzyca), 8 września 1885 roku, syna Lejzora Czosnka i Sary Weingarten, żonatego z Chaną, podczas okupacji przebywał w Działoszycach, zamordowanego w KL Auschwitz 13 lutego 1943 roku, *Sterbebücher*, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau; *Księgi Zgonów z Auschwitz. relacje 1-3*, New Providence 1995, poz. 7666/1943, <https://www.auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/>; <https://collections.yadvashem.org/en/names/5413136> [dostęp: 21.08.2024].

¹³⁰ W latach 1899–1938 z Krakowa do Kocmyrzowa kursowała kolej, Spółka akcyjna Kolej Lokalna „Kraków – Kocmyrzów” powstała w roku 1899 prezesem jej był Wacław Fajans (1884–1973), ekonomista i działacz gospodarczy pochodził z rodziny żydowskiej, kupca Jakuba Fajansa i Doroty z Heryngów. <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/512-krakow/103-handel-przemysl-uslugi/182381-kolej-lokalna-krakow-kocmyrzow> [dostęp: 21.08.2024].

¹³¹ Być może wspomniany jest tożsamy z Samuelem Horowitzem, urodzonym w Bolechowie 17 stycznia 1909 roku, ożeniony z Panką (?), podczas II wojny światowej mieszkał z żoną w Bolechowie ul. Pierackiego 14, widnieje na Liście żydowskich robotników przymusowych pracujących w fabryce Hobag Holzbau Aktiengesellschaft we Lwowie (Hobag Holzbau A.G. Breslau Zweigstelle in https://www.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=32372Lemberg, data wpisu marzec 1942. <https://collections.yadvashem.org/en/names/9076123> [dostęp: 10.09.2024].

¹³² Pierścień, obrączka ze złożonego brązu z oprawnym karneolem, rytym i złożonym z wizerunkiem menory 5 świecowej zapalanej podczas szabat do oświetlania wnętrza, towarzyszy mu napis: „Zapał świecę szabatową” Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK IV-Z-322; il. 2.

¹³³ Izrael Silbermann sprzedając nożyk podał miejsce zamieszkania w Krakowie na ulicy Szerokiej 35 na krakowskim Kazimierzu. Być może tożsamy jest z Israelem Silbermanem, urodzonym 2 października 1922 roku, więźniu KL Auschwitz deportowanym do obozu pracy Daimler-Benz Kolnar (zawód: polernik, nr 16088) 25.08.1944. <https://ca.muzeumkrakowa.pl/wiezniowie/73731/israel>, odnotowany w obozie pracy we Flossenbурgu (Baza danych więźniów obozu Koncentracyjnego Flossengurg) <https://collections.yadvashem.org/en/names/7235449> [dostęp: 2.09.2024].

¹³⁴ Nożyk ze stalowym ostrzem oprawnym w drewnianą rękojeść, z opcją chowania ostrza wewnątrz, Polska, XIX wiek, Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-M-2906.

6. Tarcza na Torę, mosiądz srebrzony, kuty, ryty i wycinany, Polska 2 poł. XVIII w. Muzeum Narodowe w Krakowie nr inw. MNK IV-Z-1292

Muzeum kupowało także judaika za pośrednictwem żydowskich antykwariatów, wymienić tu należy: „Salon Antyków” Abrahama Stieglitza, mający swoją siedzibę przy Rynku Głównym 24 w Krakowie, „Dom Sztuki” dr. Alberta Schulberga w Katowicach, ul. Piłsudskiego 6, czy Antykwariat Salomona Taffeta przy ul. Szpitalnej 22 w Krakowie.

Odrębną kwestią jest pochodzenie judaików znajdujących się obecnie w zbiorach Muzeum Książąt Czartoryskich/MNK. Znaczna ich liczba pochodzi od Żydów zamieszkujących na terenach majątków puławskich i sieniawskich Czartoryskich. Niektóre z nich znalazły się w kolekcji Izabeli Czartoryskiej już z początkiem wieku XIX. W roku 1882, już po dyslokacji majątku i zbiorów z Puław do Sieniawy, zakupiono czepiec kulisty typu *kupke*, uszyty z tkaniny brokatowej, broszowanej *sznelką*, przędzą jedwabną i nicią metalową we wzór złożony z drobnych

kwiatów i liści, będący własnością Żydówki z miejscowości Majdan Sieniawski. Miejscowość należała do klucza Sieniawskiego majątku Czarotoryskich, gdzie wywożono, chroniąc przed grabieżą, majątek z pałacu w Puławach, zarekwirowanego przez cara po powstaniu listopadowym. Znaczne zasługi położyła w tym przedsięwzięciu żydowska rodzina Tajtelbaumów (Teitelbaumów) z Sieniawy¹³⁵. Ostatnim zakupionym do zbiorów Muzeum Książąt Czarotoryskich zabytkiem jest fragment załóżki do ubioru kobiecego w roku 1926¹³⁶.

Podsumowanie

Największa i najistotniejsza kolekcja judaików w Polsce, znajdująca się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, swoje pochodzenie zawdzięcza „biznesowym”, jak pozwoliłam to sobie nazwać, wędrownikom żydowskich handlarzy. Choć sami siebie nazywali „antykwarezami”, powszechnie określano ich jako „obwoźnych handlarzy” lub „handlarzy starzyzną”. Pomimo tego nieco dezawuującego określenia, z obecnego punktu widzenia ich zasługi są niepomierne. Właśnie ich wędrownikom, w trakcie których skupywali, a potem odsprzedawali z zyskiem tkaniny i przedmioty rzemiosła żydowskiego do antykwareatów lub bezpośrednio Muzeum Narodowemu w Krakowie, które w latach 1935–1939 uzupełniało kolekcję rzemiosła artystycznego o rzemiosło żydowskie i judaika z zamysłem utworzenia „działu judaików”.

To właśnie tym zapomnianym nieraz dzisiaj Żydom zawdzięczamy muzealną kolekcję, która za pośrednictwem przedmiotów rzemiosła artystycznego przywraca pamięć i daje wyobrażenie życia codziennego, wystroju miejsc modlitwy, ubioru i obyczajów Żydów na ziemiach Rzeczypospolitej w jej przedrozbiorowych granicach. Wychodząc od analizy przedmiotów i miejsc ich pochodzenia możemy podjąć próbę zrekonstruowania ich historii. Niech ten artykuł będzie kolejnym przyczynkiem do przywracania pamięci o ludziach, którym tę kolekcję zawdzięczamy.

¹³⁵ Znanym przedstawicielem rodziny Tajtelbaumów z Sieniawy był Mosze Tajtelbaum (Teitelbaum), (1754 Przemyśl –1841 Ujhely), talmudysta, cadyk, syn sławnego rabiego Cwi Hirsza ze Zborowa, twórca dynastii i dworu chasydzkiego, znany z leczenia błogosławieństwami, twórca amuletów, autor licznych kazań i komentarzy. W latach 1788–1808 rabin w Sieniawie, gdzie objął stanowisko po zmarłym teściu. Z. Borzymińska, P. Fijałkowski, *Tajtelbaum Mosze z Ohel*, [w:] *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 2, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, s. 684–685.

¹³⁶ Fragment załóżki, haftu żydowskiego, zakupiona w Hali Licytacyjnej w Krakowie, mieszczącej się przy ul. Brackiej 6, z funduszy muzealnych za sumę 25 zł. MNK/ Muzeum Książąt Czarotoryskich nr inw. MNK XIII – 5055.

Bibliografia

Skróty

SGKP = *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski i W. Walewski, Warszawa 1880–1902.

Prace

- Archiwum Narodowe w Krakowie Zespół Akta miasta Krakowa <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/16282128>.
- Banaszek M., *Dzieje miasta Ćmielowa i gminy Ćmielowskiej. 500 lat Ćmielowa*, Ćmielów 2005.
- Buliński M., *Monografia miasta Sandomierza*, Warszawa 1879.
- Burchard P., *Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1990.
- Guldon Z., Wijaczka J., *Skupiska i gminy żydowskie w Polsce do końca XVI wieku*, „Czasy Nowożytne” 21, 2008.
- Jagielski J., *Zabytki żydowskie*, [w:] *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, nr 135–136.
- Kraszyńska F., *Żydzi Łucy do końca XVII w.*, „Rocznik Wołyński” 1938, t. 7, s. 139–178.
- Księga Estery*, tłum. Izaak Cyłkow, drukarnia Józefa Fischera w Krakowie, 1904.
- Kuczyńska J., *Mosiężne misy norymberskie*, Lublin 1991.
- Lebet-Minakowska A., *Parochet – dar „Pobożnej Pani Sary” – jako przykład przekazu symbolicznego*, [w:] *Żydzi wschodniej Polski*, Seria 5, *W kręgu judaizmu*, redakcja naukowa J. Ławski i I. E. Rusek 2017, 2017, s. 165–199.
- Lebet-Minakowska A., *Szymon Rabinowicz – odnaleziony*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” t. 24, 2018, s. 79–97.
- Łoziński J. Z., Przyppkowski T., *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Powiat sandomierski*, Warszawa 1962.
- Maciągowski M., P. Krawczyk, *Żydzi w historii Chmielnika*, Kielce 2016.
- Michalewicz J., *Żydowskie okręgi metrykalne i żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji doby autonomicznej*, Kraków 1995.
- Moniteur Belge/ Belgisch Staatsblad*, Dinstag 1 April 1958 (Belgijski Dziennik Urzędowy).
- Piechotka M., Piechotka K., *Bramy Nieba. Bóżnice drewniane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, wyd. 2, Warszawa 2015.
- Piper F., Strzelecka I., *Księga Pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski południowej 1940–1944*, Towarzystwo Opieki nad Oświęcimm, t. I–IV, 2002.
- Samsonowska K., *Wyznaniowe Gminy Żydowskie i ich społeczności w województwie krakowskim (1918–1939)*, Kraków 2005.
- Sochacka M., *Społeczność żydowska w Tyczynie w świetle akt metrykalnych w latach 1877–1941*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, T. XII, Rzeszów 2002.
- Tora*, tłum. Izaak Cyłkow, reprint, Kraków 2010.

Wiśniewski T., *Bożnice Białostocczyzny. Żydzi w Europie Wschodniej do roku 1939*, Białystok 1992.

Źródła internetowe

www.auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/serie-numerowe-wiezniow
www.sztetl.org.pl/pl/article/
www.sztetl.org.pl/pl/city/
<http://auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/>
<http://cmentarze-zydowskie.pl/>
<http://www.jewishinstitute.org.pl/pl/gminy/miasto/>
<http://yvng.yadvashem.org/name/>
<https://archive.ph/20070818071029/>
<https://collections.yadvashem.org/en/names>
<https://dawnotemuwkrakowie.pl/miniatury/>
<https://encyklopedia.pwn.pl/>
<https://fotopolska.eu/>
<https://geneteka.genealodzy.pl/>
<https://polska-org.pl/>
<https://wielcy.pl/>
<https://www.chabad.org/>
<https://www.ushmm.org/>

Anna Lebet-Minakowska

Czartoryski Museum in Krakow/National Museum

FROM THE HISTORY OF COLLECTING. JEWISH BUSINESS TRAVELS

Summary

The largest and most significant collection of Judaica in Poland, located in the collection of the National Museum in Cracow, owes its origin to the „business”, as I took the liberty to call it, wanderings of Jewish traders. Although they called themselves „antiquarians,” they were commonly referred to as „itinerant traders” or „antiquities dealers.” Despite this somewhat disparaging term, from today’s point of view their merits are immeasurable. It was to their wanderings, during which they purchased and then resold at a profit Jewish textiles and craft items to antique shops or directly to the National Museum in Cracow, which in 1935–39 supplemented its collection of handicrafts with Jewish crafts and Judaica, with the intention of creating a „Judaica department.” It is to these Jews, who are sometimes forgotten today, that we owe the museum’s collection, which, through objects of artistic craftsmanship, restores our memory and gives us an idea of the daily life,

decor of places of prayer, dress and customs of Jews in the lands of the Republic of Poland in its pre-partition borders. Starting from the analysis of objects and their places of origin, we can attempt to reconstruct their history. Let this article be another contribution to restoring the memory of the people to whom we owe this collection.

Keywords: trips („business trips’), collectibility, judaica.